

ontologiei cu pretenții de dialecticitate. 10.32. Prin acest procedeu, referențialul ontic efectiv vizat de orice dialectică materialistă cunoscută nouă și de multe dialectici nematerialiste — dezvoltarea (și pierrea) a fost eliminat.

10.33. Sub raport logic, procedeu principal folosit de M.B. este deplasarea semnificației termenilor (*meaning change*), fără altă justificare decît apelul la o „evidență”, ce nu se bucură de un credit prea mare.

EVOLUȚIA SOCIALĂ

O reconsiderare din perspectiva teoriilor actuale ale deciziei

DE

CĂTĂLIN ZAMFIR

Pentru a desemna dinamica în timp a societății sînt utilizate două concepte fundamentale: *progres* și *evoluție*. Deși se referă la același obiect, aceste două concepte nu sînt identice, ci distincte. Ele sînt mai degrabă complementare. Pe lângă aspectele comune, ele sînt asociate cu perspective diferite.

Conceptul de *progres*, elaborat în cadrul filozofiei sociale, se centrează asupra semnificației umane a dinamicii istorice: este schimbarea istorică pozitivă? este ea spre „mai bine”? Conceptul de *evoluție* se referă în mod direct la *logica internă* a procesului istoric: care sînt etapele pe care, în timp, societățile umane le parcurg, de ce legi este guvernată această succesiune? Perspectiva asociată conceptului de evoluție nu se referă în mod explicit la semnificația umană a schimbărilor sociale. Interesul cade, aici, doar pe logica acestora. Cercetarea evoluției este, din această cauză, mai orientată spre detectarea caracteristicilor empirice ale dinamicii în timp. Ea este, din această cauză, interesată în egală măsură de diferitele niveluri, mai generale sau mai particulare: de la descrierea dinamicii în general a societății umane, pînă la analiza dinamicii diferitelor tipuri de societăți — evoluția societăților feudale, a societăților de tip capitalist etc. —, sau a diferitelor subsisteme ale societăților globale — evoluția orașelor, evoluția familiei, evoluția întreprinderilor industriale.

În filozofia marxistă de pînă nu demult nu s-a simțit nevoia utilizării distincte a acestor concepte. În primul rînd, această indistinție se datorează faptului că în teoria marxistă a istoriei, evoluția înseamnă totodată și progres. Dinamica în timp este

considerată a fi, pînă la urmă, pozitivă, implicînd un „mai bine”. În al doilea rînd, de pe pozițiile unei viziuni mai largi și mai globale asupra istoriei, cum este cea specifică filozofiei, perspectiva progresului este mai fructuoasă.

Dezvoltarea rapidă a interesului pentru analiza empirică a dinamicii în timp a societăților umane, cît și a subsistemelor lor, a reus în atenție, ca distinct, conceptul de evoluție, cu perspectiva asociată lui. Relansarea interesului pentru evoluție a reactualizat însă și o serie de dificultăți importante acumulate treptat în explorarea acestei perspective. În momentul actual, devine tot mai clar faptul că modul în care evoluția era înțeleasă în secolul trecut, cînd au fost puse bazele acestei perspective, atît în filozofie, cît și în științele sociale, devine din ce în ce mai nesatisfăcătoare. O reconsiderare este necesară.

Una dintre problemele cele mai dificile este aceea a *alternativelor evoluției*. Viziunea tradițională a evoluției este caracterizată printr-o opțiune ferm *unilneară*: dinamica în timp a sistemelor sociale trece prin *aceleași mari etape*; există deci o *singură linie generală de evoluție*, pe care toate societățile merg în mod necesar. Fiecare *etapă* acumulează în ea însăși noi elemente care fac posibilă și necesară trecerea la o nouă etapă; totodată, fiecare etapă este necesar inclusă în etapa anterioară, fiind singura linie posibilă de evoluție. Opțiunea unilneară apare poate în modul cel mai clar în modelul evoluției propus de către Hegel.

În secolul trecut au existat multe încercări de a se formula asemenea faze universale

ale evoluției societăților umane. Este interesantă, din acest punct de vedere, experiența antropologiei sociale și culturale. Antropologii de la sfârșitul secolului trecut — Tylor, Frazer, Morgan — au promovat un larg program evoluționist. Acumularea de date privitoare în diferitele societăți arhaice a dus la începutul secolului al XX-lea la o violentă reacție antievoluționistă. Toate încercările făcute anterior de a propune faze universale, prin care fiecare societate trece în mod necesar, au fost respinse cu argumente empirice puternice. Un caz similar s-a petrecut și în filozofia marxistă. Schematizarea propusă de Stalin — istoria ca o succesiune strictă a celor 5 formațiuni sociale (comuna primitivă, sclavagism, feudalism, capitalism și comunism) — a fost pusă într-o profundă dificultate de readucerea în discuție a unui tip diferit de societate, formulat de însuși Marx, fundat pe „modul de producție asiatic”. Este această formațiune distinctă de celelalte sau o formă particulară a uneia dintre ele? Este un alt stadiu universal sau o *alternativă* pe care unele societăți au evoluat?

Pentru a depăși aceste dificultăți ale programului evoluției unilinare s-a propus un program oarecum opus: *evoluția multilinară*. Conform acestei opțiuni, evoluția unui sistem social se poate realiza pe o multitudine de linii alternative. Formele alternative de evoluție trebuie să fie nu numai *distincte*, dar și *ireductibile* una la alta sau toate la un tip mai general. În acest ultim caz, multilinearitatea s-ar reduce până la urmă tot la unilinearitate, cu specificarea însă că o formă mai generală, în funcție de condițiile concrete, poate lua forme particulare distincte. Feudalismul, de exemplu, a cunoscut o pluralitate de forme concrete. Toate acestea însă au o structură comună care le face a aparține unui tip general, desemnat prin conceptul de feudalism. Opțiunea multilineară este departe de a soluționa dificultățile generate de cea a unilinearității. În fapt, ea nu a reușit să treacă dincolo de simpla formulare a ipotezei generale. Până în prezent nu există încercări cît de cît satisfăcătoare de a formula alternative de evoluție. Și cu atât mai puțin de a explica mecanismele prin care evoluția poate merge pe o linie sau alta.

★

Teza acestui studiu este că s-ar putea găsi unele indicații privitoare la *mecanismele evoluției sociale*, dacă o vom considera pe aceasta din *perspectiva teoriilor actuale ale deciziei*. Evoluția socială poate fi considerată, într-o oarecare măsură, ca o succesiune de decizii. Orice fază determinată a sistemelor sociale este o *situație-problemă*. Forma de

organizare existentă, datorită acumulării de noi condiții, devine din ce în ce mai neadecvată. Este nevoie de o schimbare. Situația-problemă este, deci, compusă din *totalitatea condițiilor existente la un moment dat*. La ea trebuie căutată o *soluție*, adică un nou mod de organizare socială, care corespunde unei noi etape a procesului evolutiv. În măsura în care evoluția socială reprezintă o succesiune de forme de organizare socială, fiecare devenită posibilă pe baza acumulărilor realizate de fazele anterioare, este posibil a privi acest proces ca o succesiune de decizii. Mereu, în raport cu noile condiții, colectivitățile, prin mecanisme proprii, spontane sau conștiente, caută noi soluții, decizind, până la urmă, asupra uneia sau alteia dintre soluțiile imaginate. Este ca și cum colectivitatea ar decide mereu în ce direcție să evolueze.

Interpretarea evoluției sociale ca un proces de decizie reprezintă o simplificare. Nu vreau nici un moment să susțin că toate problemele evoluției pot fi soluționate dacă le formulăm în termenii deciziei. Ceea ce vreau să spun este doar că *evoluția* poate fi aproximată convenabil ca un *proces de luare de decizii*; că privind-o astfel, unele caracteristici ale sale (și numai unele) devin mai ușor inteligibile. În plus, așa după cum se va vedea, diferitele modele ale procesului de decizie implică perspective distincte asupra tipului de determinism care funcționează în procesul evoluției sociale.

Citeva exemple pot oferi un substrat concret interpretării evoluției ca un proces de decizie. În teoria marxistă a societății se consideră că dezvoltarea forțelor de producție peste un anumit nivel de dezvoltare a creat o nouă situație obiectivă în care forma primitivă de organizare socială, bazată pe egalitate și proprietate comună, a devenit inadecvată. Un nou mod de organizare era necesar. Și acesta a fost adoptat ca și cum colectivitatea însăși, în mod spontan, ar fi decis pentru schimbarea sa și înlocuirea cu un altul, bazat pe proprietate privată. O societate de tip preindustrial, confruntată cu problema epuizării resurselor sale interne de satisfacere a nevoilor în creștere continuă, „decide” să obțină plusul de resurse necesar prin exploatarea resurselor externe: exploatarea prin forța armelor a colectivităților învecinate.

În fine, înainte de a intra în analiza propriu-zisă, este necesară încă o precizare. Cînd vorbesc despre teoria deciziei nu am în vedere un corp teoretic constituit și coerent, ci o serie de teorii, unele doar schițate, formulate în mod special în legătură cu comportamentul decizional al sistemelor sociale.

Conectarea acestor teorii ale deciziei cu teoria evoluției sociale este de natură mai mult a formula, cu mai multă claritate, problemele care ar trebui soluționate, decît a

oferi soluții propriu-zise. Cititorul va fi singurul în măsură, la finele lecturii acestui studiu, a estima în ce grad o asemenea perspectivă este realmente fructuoasă.

★

Prima problemă care se pune atunci când tratăm evoluția ca un proces de decizie este *cite soluții* au situațiile-probleme pe care evoluția le rezolvă.

Modelul tradițional al deciziei merge pe presupuziția că orice problemă are o *singură soluție*. Se pot, evident, formula o mulțime de soluții, dar una singură dintre ele ar fi soluția bună, restul fiind soluții proaste, care nu funcționează. Modelul soluției unice implică un *determinism strict*: evoluția este unilinară. Unui stadiu îi urmează un alt stadiu determinat, conținut în mod necesar în primul, așa cum soluția este conținută în problema ei. Din acest punct de vedere, evoluția sistemului este complet predictibilă.

Se presupune de asemenea că sistemele sociale se comportă „rațional”. Confruntate cu problemele care stau la baza evoluției, sistemele vor fi orientate spre adoptarea unei soluții bune, iar nu a unei proaste. Subiectiv, este ușor de acceptat presupuziția orientării raționale a sistemelor sociale. Nu trebuie argumentat prea mult că un sistem social va fi subiectiv orientat spre adoptarea unei soluții care i se pare că este în acord cu necesitățile sale, iar nu una care este contrară acestora. Mai greu de acceptat este însă că, în toate condițiile, comportamentul sistemelor sociale este rațional și din punct de vedere obiectiv. Ar trebui să presupunem că, indiferent de cunoștințele pe care un sistem le are despre el însuși și despre efectele soluțiilor pe care le examinează, el va adopta, până la urmă, soluția adecvată, eliminând masa soluțiilor proaste. Cum am putea explica faptul că sistemele sociale reușesc pînă la urmă să adopte soluția corectă? Raționalitatea obiectivă a comportamentului sistemelor sociale este presupusă în formularea tuturor legilor sociale. Să luăm ca exemplu legea concordanței dintre forțele de producție și relațiile de producție. Această lege spune că unui anumit nivel și caracter al forțelor de producție îi corespunde un tip determinat de relații de producție. Dacă formulăm însă legea în termeni acționali, va trebui să spunem că colectivitățile umane reușesc să constituie mereu relațiile de producție care corespund forțelor de producție pe care le dețin. Cum putem să explicăm o asemenea eficiență decizională a activității comunităților umane? Pînă acum evoluția socială a avut loc în condiții de relativ scăzută cunoaștere. Există aici un paradox: cum pot colectivitățile umane, în condițiile în

care cunoștințele lor relevante sînt destul de sărace, să adopte, pînă la urmă, soluția corectă la probleme sociale caracterizate printr-un grad extrem de ridicat de complexitate? Este rezonabilă presupuziția că pînă la urmă colectivitățile umane reușesc să formuleze și să adopte singura soluție corectă la problemele lor de evoluție?

Există un argument în sprijinul acestei presupuziții. Sistemele sociale nu formulează întii toate soluțiile posibile, pentru a le examina și a alege apoi soluția adecvată, ci utilizează strategia încercării și erorii. Ele încearcă diferitele soluții. Cele inadecvate apar astfel pe baza ineficienței lor practice. Pînă la urmă, soluția corectă izbutește să fie adoptată. Desigur, uneori se întîmplă ca unele comunități să nu găsească soluția adecvată și din această cauză ele stagnează sau involuează, putînd chiar să dispară. Cele mai multe descoperă însă, pînă la urmă, soluția corectă, asigurînd prin aceasta evoluția întregii umanități. Un asemenea punct de vedere pare a fi fost preluat de către Engels de la Hegel. Prin masa de accidente, legea își face pînă la urmă loc. Ideea hegeliană a „șireteniei istoriei”, care pînă la urmă își impune logica sa implacabilă, deși nici un participant nu este conștient de aceasta, l-a cucerit pe Engels. Activitatea practică a oamenilor, cu mecanismele sale spontane de reglare, este capabilă a descoperi pînă la urmă soluțiile corecte la problemele sociale existente, oricît de complicate ar fi ele.

Există cîteva obiecții posibile de formulat în legătură cu o asemenea presupuziție. Prima obiecție, sugerată de Popper¹ se referă la *modificarea situației inițiale prin procesul de experimentare*. O încercare nereușită de soluționare a situației-problemă este de natură a o modifica pe aceasta într-o anumită măsură. Să presupunem o profundă criză politică. Se încearcă soluționarea ei printr-un guvern de stînga. Dacă această soluție nu reușește, noua încercare de soluționare nu mai are loc în situația inițială, ci într-una nouă, care reprezintă o modificare a celei inițiale prin încercarea eșuată. Astfel se întîmplă că după un șir de încercări, sistemul ajunge la soluția corectă, dar aceasta nu mai este soluția la situația-problemă inițială, ci la situația-problemă rezultată din efectele încercărilor nereușite asupra situației de pornire. Acest argument poate sugera că de fapt evoluția este modificată de însuși comportamentul sistemelor în cursul căutării soluțiilor adecvate. Ea este impredecibilă

¹ K. Popper, *Objective Knowledge, An Evolutionary Approach*, Oxford At the Clarendon Press, 1972.

pentru că, prin erorile sale, sistemul poate modifica substanțial linia sa de evoluție. Încercările eșuate nu sînt de natură a modifica semnificativ „linia” de evoluție a sistemului, doar dacă ele nu modifică structural situația-problemă de soluționat. Dacă nu o modifică, indiferent de numărul de încercări nereușite, sistemul va găsi și adopta pînă la urmă soluția adecvată la situația-problemă inițială.

Un al doilea argument se referă la faptul că unele încercări sînt „fără înțeles”. Există destul de multe situații în care încercarea unei soluții, fie ea chiar proastă, angrenează sistemul într-un ciclu care nu mai poate fi oprit și nici reluată de la început încercarea altor soluții. Un război odată început greu se poate opri. O dictatură politică poate reprezenta o soluție posibilă la o situație de criză, dar odată instaurată ea își are propria sa logică, propriile sale mecanisme de automenținere, chiar dacă se dovedește rapid că de la început a constituit o soluție insatisfăcătoare.

Teoriile actuale ale deciziei au abandonat presupuziția *soluției unice*. Cele mai multe probleme, mai ales cele care au un grad ridicat de complexitate cum este cazul celor sociale, nu au o singură soluție bună, ci au mai multe soluții bune, satisfăcătoare. Prin satisfăcător se înțelege condiția de a reuși să soluționeze situația-problemă în cauză într-o măsură acceptabilă pentru colectivitate. Desigur, ele sînt diferite ca valoare: ele variază din punctul de vedere al *eficienței* — gradul în care reușesc să rezolve problema pentru care au fost imaginat ca soluții; *costul* lor este diferit — efortul pe care colectivitatea trebuie să-l facă pentru realizarea lor, efectele negative „laterale” pe care le au. Un copleș de eficiență (eficiența raportată la cost) ar putea să le ierarhizeze de la soluția cea mai bună — *soluția optimă*, la soluția cea mai slabă, dar încă satisfăcătoare.

În această situație se pune imediat întrebarea: care dintre soluțiile satisfăcătoare va fi aleasă de către un sistem? Există posibilitatea ca sistemele sociale să aleagă mereu soluția cea mai bună posibilă (optimă). În această presupuziție, cazul problemelor cu soluție multiplă este reductibil la primul caz, probleme cu soluție unică. O problemă, în principiu, are doar o singură soluție cea mai bună, optimă. O asemenea interpretare se bazează însă pe o presupuziție extrem de dură: sistemele sociale trebuie mereu să dispună de o cunoaștere suficientă, încît să poată formula toate soluțiile satisfăcătoare posibile și să discrimineze din mulțimea lor soluția cea mai bună. Se presupune, deci, că sistemele sociale acționează întotdeauna în condiții de *certitudine completă*. O asemenea presupuziție nu este însă deloc rezonabilă.

Sistemele sociale, fie ele societăți globale, fie subsisteme ale acestora, nu dispun de regulă de întreaga informație relevantă pentru a selecta la problemele, cu care sînt uzual confruntate, soluțiile optime. Ele acționează, deci, în condiții de *relativă incertitudine*. Se poate considera că în condiții de relativă incertitudine, sistemele sociale doar în mod excepțional pot să selecteze soluția cea mai bună posibilă, din mulțimea soluțiilor satisfăcătoare. Mecanismul încercării și al erorii nu mai poate ajuta în această situație. El poate diferenția eficace doar soluțiile proaste de cele bune, dar mult mai dificil poate discrimina între soluțiile bune. S-ar putea spune, deci, că prin mecanismele spontane de formulare și de verificare a soluțiilor, este posibil a se ajunge la o soluție satisfăcătoare, dar doar în mod excepțional la soluția optimă. În cunoscuta sa teorie a comportamentului decizional al sistemelor sociale, Herbert Simon formula o „teoremă” în această privință: „Cea mai mare parte a luării de decizii umane, individuale sau organizaționale, se mărginește la descoperirea și la selectarea unei alternative satisfăcătoare; numai în cazuri excepționale, ele se caracterizează prin descoperirea și selectarea alternativelor optime”². În altă lucrare, am încercat să argumentez pe larg și să deriv o serie de consecințe din această teoremă³.

Se poate chiar formula o relație între nivelul de cunoaștere al unui sistem social și tipul de soluții pe care el reușește să le adopte: cu cît nivelul de cunoaștere este mai scăzut, cu atît este mai probabil ca soluții mai slabe să fie adoptate, cele mai bune, eventual soluția optimă, fiind mai improbabile. O asemenea teză este corectă doar în situația în care se poate presupune că mecanismele spontane de constituire a soluțiilor și de verificare a lor nu sînt atît de puternice încît să ducă, pînă la urmă, la selectarea soluțiilor optime. O asemenea presupunere pare însă incontestabilă pe baza cunoștințelor acumulate pînă în prezent. Presupuziția contrară — oamenii ajung în mod spontan, de regulă, la găsirea soluțiilor cele mai bune — nu pare rezonabilă.

Dacă acceptăm că sistemele sociale acționează în relativă incertitudine, cum este cazul standard de pînă acum, o cu totul altă imagine asupra evoluției se degajă. Modelul evoluției fundate pe modelul „soluției unice” sau al „soluției optime”, reductibil în fapt

² J.G. March, H. A. Simon, *Les Organisations*, Dunod, Paris, 1964, p. 136. Vezi și H. A. Simon, *Models of Man*, John Wiley & Sons, New York, 1957.

³ C. Zamfir, *Strategii ale dezvoltării sociale*, cap. 5, București, Edit. politică, 1977.

la primul, este diferit de cel al evoluției fundată pe modelul alegerii unei soluții satisfăcătoare. În primul caz, evoluția reprezintă înlocuirea unui mod de organizare, cel mai bun posibil (sau singurul adecvat) în condițiile existente la un moment dat, cu un alt mod de organizare, cel mai bun posibil (sau singurul adecvat) în noulă condiții. În cel de-al doilea caz, evoluția reprezintă succesiunea unor moduri de organizare suficient de adecvate, dar nu neapărat cele mai bune posibile în condițiile date. Evoluția pe linia optimului este diferită de evoluția pe linia satisfăcătorului. Una este să trăiești în cea mai bună dintre toate lumile posibile (implicația presupuziției că evoluția alege mereu soluția optimă) sau în singura lume posibilă (cazul presupuziției că evoluția merge pe singura soluție adecvată) și cu totul altceva este să trăiești într-una dintre lumile posibile, satisfăcătoare, dar nu neapărat cea mai bună. Întrebarea este, clar, de factură leibniziană: trăim în cea mai bună dintre lumile posibile sau doar într-una satisfăcătoare?

Dacă acceptăm modelul „alegerii satisfăcătorului”, cu totul alte consecințe pentru înțelegerea evoluției decurg.

În primul rând, asupra determinismului specific evoluției. În cazul primului model, era presupus un determinism strict. Fiecare situație-problemă implică în mod necesar o singură soluție: $P \rightarrow S$. În cazul modelului satisfăcătorului, determinismul este de tip *alternativ-probabilist*. El ar putea fi figurat în felul următor: $P \rightarrow p_1 S_1 \vee p_2 S_2 \vee p_3 S_3 \vee \dots \vee p_n S_n$, în care P este situația problemă inițială, $S_1, S_2, S_3 \dots S_n$ este mulțimea tuturor soluțiilor posibile satisfăcătoare, iar $p_1, p_2, p_3 \dots p_n$ sînt probabilitățile ca sistemul în cauză să aleagă una sau alta dintre soluțiile posibile. Se acceptă deci *alternativa evoluționistă*. Cu alte cuvinte, fiecare moment de schimbare reprezintă un „moment răspintie”: mai multe căi posibile alternative sînt deschise. Sistemul va alege una dintre aceste căi. Întreaga evoluție viitoare va fi orientată de tipul de soluție aleasă în fiecare din aceste „momente răspintie”. O comunitate migratoare, de exemplu, ajungînd la un moment dat într-o zonă geografică cu largi posibilități de practicare a agriculturii se află într-un „moment răspintie”: ea poate „decide” să continue modul ei de viață pastoral-războinic sau să se stabilizeze, schimbîndu-și complet modul său de viață în jurul unor activități fundamentale agricole. Ar mai putea exista și alte posibilități, eventual — să se orienteze spre activități de comerț și de producție pentru comerț

etc. Este evident că întreaga evoluție ulterioară a acestei comunități va fi structural afectată de o asemenea alegere. Fiecare soluție posibilă poate fi asociată cu o anumită probabilitate de a fi aleasă. Alegerea nu este însă predeterminată.

În teoria evoluției biologice există un anumit suport pentru această interpretare alternativ-probabilistă a evoluției⁴. Teoria actuală a transformării speciilor a demonstrat că schimbarea biologică are loc prin selecția naturală a mutațiilor produse întimplător. Există o variație a organismelor determinată de mutații genetice întimplătoare. Selecția multiplică acele mutații care sînt adaptative. O asemenea definire a mecanismelor evoluției biologice scoate clar în evidență similitudinea lor cu modelul „alegerii satisfăcătorului”. Mulțimea de mutații pot fi considerate drept soluții posibile la problema adaptării mai eficiente a respectivului sistem la mediu. Din moment ce mutațiile au loc întimplător, nu este deci neapărat necesar ca în această mulțime de „soluții vii” să existe și soluția cea mai bună posibilă — linia de evoluție cea mai eficientă. Tocmai aceasta ar putea să lipsească. Selecția naturală operează doar în cadrul mutațiilor *existente*, deci între soluții care au fost „formulate” de către procesul mutațional întimplător. Ea va elimina „soluțiile proaste”, adică mutațiile neadaptative. Nu este însă deloc necesar să fie selectată mutația care, potențial, ar fi fost cea mai bună, dintre cele existente. Accidentul poate face ca tocmai organismul purtător al soluției celei mai bune să nu fie selectat. Din acest motiv, evoluția biologică pare să se fundeze mai degrabă pe modelul alegerii satisfăcătorului, decît al optimului. Acest lucru este cu atât mai evident dacă ne gîndim că în evoluția biologică selecția unei mutații adaptative deschide o cale de evoluție distinctă; neselectarea altei posibilități adaptative poate să excludă complet din evoluție o cale structurală posibilă, eventual chiar mai bună, dar care întimplător nu s-a materializat printr-o mutație sau nu a fost accidental selectată. În evoluția biologică transformările ulterioare depind într-o foarte mare măsură

⁴Th. Dobzhansky, *The Biology of Ultimate Concern*, în Deely și Nogar (Eds.), *The Problem of Evolution*, Appleton-Century-Crafts, 1973.

de opțiunile inițiale. Dacă considerăm acest mecanicism, el poate fi figurat în următorul fel:

Situația inițială

Barele verticale indică neselectarea unei posibilități existente în momentul respectiv al evoluției. Linile punctate figurează linii evolutive care ar fi putut să aibă loc dacă forma inițială ar fi fost selectată și multiplicată ca specie. Neselectată, ea a rămas doar o potență nerealizată. Nici în cazul evoluției biologice nu se poate spune, așadar, că trăim în specia cea mai bună posibilă în condițiile concrete ale planetei noastre, ci doar într-una dintre speciile satisfăcătoare. Multe căi de evoluție, posibil mai bune, au fost ratate prin neselectarea principiilor lor fundamentale și prin selecția altor principii care stau la baza speciilor actuale.

Există, desigur, o deosebire fundamentală între evoluția biologică și evoluția societăților umane. În cazul sistemelor biologice evoluția poate avea loc, de regulă, doar pe liniile structurale selectate inițial. Un principiu structural, odată selectat, este dezvoltat, perfecționat, dar el nu mai poate fi schimbat fundamental. Evoluția biologică depinde într-o măsură esențială de opțiunile inițiale. Societățile umane au un grad mult mai mare de libertate în raport cu structurile lor. Ele, la un moment dat al evoluției, pot să abandoneze un principiu structural, dacă acesta se dovedește a fi mai puțin eficient decât un altul și să se restructureze complet. Este adevărat că nici în cazul societăților umane schimbarea structurală nu este atât de ușoară după cum s-ar crede, dar ea este posibilă. În principiu, însă, societatea umană poate să adopte modul de organizare *cel mai bun posibil* în anumite condiții date, rupând complet cu o anumită continuitate evolutivă. Ar fi o utopie lipsită de orice temelie ca omul să încerce să-și modifice forma biologică actuală și să o înlocuiască cu o alta mai bună. Forma socială de viață este însă posibil, în principiu, să fie „optimizată”. Deocamdată putem avea speranțe că, într-un viitor mai mult sau mai puțin îndepărtat, vom trăi în cea mai bună dintre societățile posibile atunci. Nu aceleași speranțe le putem avea însă și în legătură cu forma biologică în care vom continua să existăm.

Modelul alegerii satisfăcătorului subliniază rolul critice al factorului „cunoaștere” în evoluția societății. Dacă în primul model

cunoașterea nu avea nici un rol, mecanismele spontane asigurând, mai devreme sau mai târziu, selectarea soluției corecte (sau optime), în cazul acestui din urmă model calitatea soluției alese depinde în mod esențial de cunoaștere. Existența unei cantități mai ridicate de cunoaștere în sistem are ca rezultat selectarea unor soluții mai bune. La limită, o evoluție la nivelul optimului este posibilă doar în măsura în care sistemele sociale acționează în condiții de certitudine completă.

În fine, decurg importante consecințe în ceea ce privește *predictibilitatea* evoluției. Primul model de decizie implică posibilitatea principială a predicției. Dacă cunoaștem situația inițială, putem prezice cu precizie care vor fi etapele următoare ale evoluției. Din modelul alegerii satisfăcătorului decurge o *predictibilitate principială limitată*. Clasa soluțiilor posibile poate fi prezisă. Însă în interiorul acestei clase, care soluție va fi aleasă nu mai poate fi prezis cu precizie. Eventual se poate determina probabilitatea de alegere a unei alternative sau alteia, dar, principial, nu este posibilă prezicerea soluției alese. Datorită incertitudinii care caracterizează situația de alegere, comportamentul decizional este indeterminat. În lucrarea menționată mai înainte am argumentat că, în condiții de incertitudine, soluțiile posibile tind să apară, subiectiv, ca fiind *egale*. Alegerea uneia sau a alteia, în aceste condiții, datorându-se mai mult întâmplării. Există aici un efect paradoxal al incertitudinii. Ea induce comportamentul decizional al sistemelor sociale o indeterminare principială. Dimpotrivă, comportamentul unui sistem care deține toate informațiile relevante (care decide deci în condiții de certitudine) este înalt predictibil. Predictibilitatea comportamentului sistemelor sociale crește odată cu creșterea nivelului lor de cunoaștere. Acest efect se datorează faptului că cunoașterea exclude progresiv din mulțimea soluțiilor posibil de ales, pe cele mai slabe. La limită — sisteme care decid în condiții de certitudine completă —, decizia luată este riguros predictibilă. Un sistem care are toate cunoștin-

țele relevante, va alege cu siguranță soluția cea mai bună posibil, iar nu una mai slabă. Cunoașterea crește deci predictibilitatea comportamentului decizional, iar lipsa de cunoaștere crește împredictibilitatea, nedeterminarea acestuia.

Datorită mecanismelor de evoluție descrise mai înainte, sînt mulți biologi care consideră că evoluția biologică este împredictibilă. Astfel, Dobzhansky consideră că modelul uman de adaptare este doar unul dintre multele posibile deschise în fața strămoșilor noștri îndepărtați. Care dintre acestea au fost adoptate de către diferitele linii de evoluție nu era predeterminat. Apariția omului a fost o invenție evoluționistă, care nu era nevoie să se întimplă neapărat. Din acest motiv, el consideră ca improbabil că viața pe alte planete ar duce la forme similare cu omul sau supraumane⁴. Julian Steward, care a lansat teoria multilinearității în evoluția societăților umane, reia această idee din biologie și încearcă să o extindă și în sfera societății. El pune problema predictibilității evoluției în felul următor: „Un observator care ar fi vizitat pămîntul cam cu o jumătate de bilion de ani în urmă, cînd algele erau cele mai evoluat organisme, din principiile care operează în evoluția biologică — ereditate, mutație, selecție naturală etc. — nu ar fi putut prezice evoluția peștilor, fără a mai vorbi de cea a omului. De asemenea, nici un principiu al dezvoltării culturale nu ar fi putut prezice invenții specifice ca arcul, topirea fierului, scrisul, clanurile tribale, statele sau cetățile”⁵.

În biologie, acest punct de vedere are puternice argumente. Speciile actuale par să fie în fapt unele dintre multiplele căi posibile de evoluție a sistemelor vii. Predictibilă poate fi doar mulțimea tuturor liniilor posibile de evoluție, dar nu și linia actual selectată. În ceea ce privește evoluția socială, punctul de vedere enunțat de Steward pare cam exagerat. Dintre invențiile culturale enumerate de el, cele mai multe par a fi predictibile, nu în forma lor concretă, ci în principii general care le stă la bază.

Există încă un argument în sprijinul modelului alegerii satisfăcătorului. Acest argument este important pentru că se referă la mecanismele evoluției spontane a sistemelor sociale. Dacă analizăm modul în care se constituie diferitele forme noi de organizare socială, nu putem găsi decît în mod excepțional o situație care ar putea fi descrisă ca alegere între mai multe alternative. Și nici chiar

ca o opțiune clară inițială pentru modul respectiv de organizare. A imagina o nouă soluție de organizare socială, mai bună decît cea existentă, este o sarcină deosebit de complexă. Ea depășește, ca complexitate, cu mult capacitățile de gîndire ale sistemelor sociale. Situația standard în evoluție este următoarea: capacitățile de cunoaștere ale sistemelor sociale sînt cu multe ordine de putere inferioare exigenței de a imagina, de la început, un nou mod de organizare socială, superior celui existent. Cum apar, în aceste condiții, noile forme de organizare? Herbert Simon sugerează o posibilitate eficientă prin care sisteme cu capacități limitate pot construi forme de organizare de o complexitate mult superioară posibilităților lor: problema complexă, care, în sine, nu poate fi rezolvată, este descompusă în probleme componente mai simple și acestea, la rîndul lor, în probleme și mai simple, pînă cînd se ajunge la probleme rezolvabile. Sistemele sociale, de regulă, iau decizii asupra unor probleme relativ simple. Aceste decizii duc la modificări reale care se cumulează treptat, rezultînd un nou mod de organizare pe care nimeni nu l-a conceput dinainte și nici nu-l putea concepe. Simon denumește sugestiv această teorie „teoria rațiunii limitate”. Ea explică cum rațiunea umană limitată, printr-un ciclu complex de cumulări de soluționări de sub-probleme și sub-sub-probleme, poate crea construcții de o complexitate uluitoare. Un asemenea mod de dezvoltare este denumit adesea și „strategia rezultatelor naturale”⁶. Soluția globală este rezultatul natural, neplanificat, a rezolvării unor probleme mai concrete. Soluția globală, rezultatul natural, spontan, este însă cuprinsă în deciziile luate la problemele mai simple în care problema globală a fost descompusă. Este firesc să ne întrebăm care este valoarea acestei soluții globale rezultate. Este ea soluția cea mai bună posibilă? Există o teoremă în teoria actuală a sistemelor care exclude principial o asemenea posibilitate. Conform acestei teoreme, optumul subsistemelor nu duce prin cumulare la optimizarea sistemului. Cu alte cuvinte, ceea ce este optim pentru subsisteme nu este de regulă optim pentru sistemul global. Presupunînd deci că, la problemele mai simple în care problema globală a fost descompusă, sistemele sociale pot formula de fiecare dată soluțiile cele mai bune posibile, rezultatul global nu va fi o soluție optimă. Acest raționament ne face să considerăm că elaborarea

⁴ Th. Dobzhansky, *ibidem*.

⁵ J.H. Steward, *Culture Evolution*, în J.N. Deely și R.J. Nogar, *The Problem of Evolution*, Appleton-Century-Crafts, 1973.

⁶ Mai pe larg despre această strategie, a se vedea studiul meu *Organization of Social Systems and Development*, în „Viitorul social”, număr special pentru Congresul de sociologie, 1978.

soluțiilor prin strategia rezultantei naturale nu duce de regulă la găsirea soluției optime. Sistemele care evoluează spontan sînt caracterizate prin performanțe la nivelul satisfăcătorului, iar nu la cel al optimului.

Jay Forrester este autorul unei alte teorii asupra deciziilor sistemelor sociale cu implicații tulburătoare pentru înțelegerea evoluției sociale. Forrester își definește teza fundamentală a teoriei sale în următorul fel: *sistemele complexe au un comportament antiintuitiv*⁷. Simțul comun al omului s-a format pe calca experienței interacțiunilor simple. El este foarte eficient în a întui rezultatul interacțiunii dintre două elemente. Comportamentul unui sistem este însă rezultatul interacțiunii multiple a unui număr, adesea, extrem de mare de elemente. Un asemenea rezultat nu mai este însă aproximat corect de către intuiția comună. O soluție evolutivă reprezintă în fapt o complexă interacțiune. Pentru a o evalua este necesar a înțelege rezultatul unei asemenea multiple interacțiuni. Concluzia pe care o trage Forrester este că soluțiile pe care oamenii le imaginează, pentru problemele de o complexitate crescută, nu pot fi de regulă estimate de către aceștia în mod corect: soluțiile pe care ei le cred bune, pot fi proaste, iar soluțiile care efectiv sînt bune, pot apare participanților ca fiind proaste. Forrester sprijină această afirmație cu o analiză a evoluției orașelor americane. Orașul american parcurge, de mult, o profundă criză. S-au formulat o mulțime de soluții. Forrester a modelat pe calculator comportamentul orașului american și a analizat ce eficiență au diferitele soluții propuse. Concluzia obținută prin analiza pe calculator este deosebit de instructivă: soluțiile care intuitiv par a fi bune se dovedesc în realitate a duce la adîncirea crizei; iar soluțiile care realmente redresează situația par simțului comun a fi inadecvate.

Implicațiile unei asemenea teorii ar fi profunde. Ne-am putea întreba, în cazul în care ar fi corectă, dacă nu cumva evoluția socială a fost nu rezultatul unor decizii satisfăcătoare, ci, dimpotrivă, a unora care în fapt erau proaste. Colectivitățile adoptă soluțiile care li se par bune, dar de fapt, acestea sînt astfel doar întimplător. Ceea ce nu se poate nega este faptul că pe parcursul evoluției societăților umane au existat destul de multe situații în care opțiunile făcute s-au dovedit a fi fost dezastruoase. Nu putem însă să nu luăm în considerație și faptul că comportamentul sistemelor sociale este în permanență supus unor corecții

datorate unui feedback practic. Ar fi cu totul nerezonabil să considerăm evoluția socială ca rezultat al unor opțiuni sistematice inadecvate.

Teza lui Forrester poate fi însă acceptată ca verosimilă în două cazuri particulare foarte frecvente de altfel. În primul rînd, în cazul în care efectele pe *scurt termen* ale soluțiilor nu concordă cu efectele lor pe *lung termen*. Există situații în care o soluție este bună prin consecințele sale imediate dar, în timp, ea poate avea consecințe dezastruoase. Calitatea unei decizii trebuie determinată prin considerarea tuturor consecințelor sale și, în primul rînd, a celor de lungă perspectivă. Mecanismele spontan-practice de corecție, este evident, sînt slabe în considerarea acestor efecte de lung termen. Ele înregistrează în mod special efectele imediate. Putem considera că la un nivel scăzut de cunoaștere există tendința puternică de a selecta soluțiile care se dovedesc bune pe termen scurt, fără a lua în considerație efectele lor de lungă durată. Avem multe rațiuni să credem că evoluția socială a fost afectată adesea de acest decalaj cu toate implicațiile sale. Într-o asemenea perspectivă, viclenia hegeliană a istoriei apare a fi fost adesea destul de mărginită și lipsită de o înțelegere mai largă. Al doilea caz ține de condițiile în care criteriile de evaluare a soluțiilor au fost mereu diferite de la clasă la clasă, de la grup la grup. O soluție bună pentru o clasă socială, pentru un grup sau pentru un individ nu este neapărat bună și pentru întreaga comunitate și pentru evoluția sa. Or, estimarea soluțiilor este mereu făcută de indivizi, interesele lor și ale grupurilor din care fac parte, atrînd greu aici.

Există multe soluții adoptate în cursul evoluției sociale care pot stîrni suspiciune în legătură cu caracterul lor adecvat sau nu pe termen lung și din punctul de vedere al evoluției societății umane pe ansamblu. Un singur exemplu voi invoca: organizarea socială bazată pe inegalitate și exploatare (stratificarea socială). În teoria lui Marx se afirmă în mod net faptul că stratificarea socială — apariția exploatării și, ca o consecință a acesteia, inegalitatea — este o fază necesară, determinată de creșterea productivității muncii. Nu există însă, în afară de o zdrobitoare evidență empirică, nici un argument teoretic mai cristalizat în legătură cu inevitabilitatea unei asemenea forme. Din perspectiva modelelor discutate aici, ne-am putea întreba dacă nu cumva soluția stratificării nu a fost în fapt absolut singura soluție sau cea bună totodată, ci doar *inevitabilă* din cu totul alte motive. Poate că ea avea unele avantaje pe scurt termen — soluționînd o serie de probleme dificile —, dar s-a dovedit a fi dezastruoasă pe lung termen. Ea a stimulat, e drept, dezvoltarea forțelor de producție, dar

⁷ J.W. Forrester, *World Dynamics*, Cambridge, Massachusetts, Wright-Allen 1971 și *Urban Dynamics*, The MIT Press, 1969.

a și generat importanți factori distructivi — războaie, parazitism, conflicte interne, degradare umană, alienare. Puse în balanță, avantajele și dezavantajele, ar fi greu de spus dacă nu cumva cele din urmă sînt de departe precumpănitoare. Nu cumva stratificarea socială a fost o „eroare” a evoluției societăților umane, inevitabilă datorită lipsei lor de cunoaștere, dar nu mai puțin o eroare? Dacă omenirea ar fi în situația de a o lua de la început, înzestrată cu toate cunoștințele pe care le-a acumulat și poate încă și cu multe altele pe care din păcate nu le are încă, evoluția sa ar fi aceeași sau diferită? Aceasta este o *întrebare-test* fundamentală pentru modul în care înțelegem evoluția.

Adoptarea soluției stratificării sociale ar putea avea și o altă explicație decît cea a erorii provenite din imposibilitatea de a considera consecințele de lung termen. O eroare provenită din considerarea intereselor particulare în raport cu cele colective. Nu cumva stratificarea a apărut sub presiunea indivizilor și grupurilor? Ea era o soluție foarte bună pentru un fragment de indivizi ai colectivității, în anumite condiții particulare, dar nu în interesul evoluției eficiente a umanității. Și de asemenea, în acest caz, ea poate fi interpretată ca o eroare inevitabilă la un nivel scăzut de cunoaștere. Interesele individuale sînt imediate și ușor sesizabile. Interesele colective, mai ales acelea ale evoluției în perspectivă ale întregii umanități sînt, cu mult mai greu se sesizat. Chiar imposibil, la un anumit nivel de cunoaștere.

Cînd spunem că stratificarea socială a fost o fază inevitabilă nu este deci necesar să spunem că ea a fost, pentru evoluția umană, și cea mai bună soluție posibilă totodată. Ea ar fi putut fi pur și simplu o *eroare inevitabilă*.

În fine, un ultim argument pentru justificarea perspectivei propuse aici. Există în epoca actuală, caracterizată prin creșterea spectaculoasă a cunoașterii și implicarea ei în actul dezvoltării sociale, o deplasare extrem de semnificativă a modului de judecare a proiectelor de dezvoltare socială. Conceptul-

chele în această nouă perspectivă este cel de *eficiență*, asociat cu ideea de optimalitate. Exigențele actuale puse în fața opțiunilor sociale nu mai sînt de ordin minim — a găsi soluții adecvate, satisfăcătoare —, ci de ordin maxim: a selecta soluțiile cel mai bune, soluția optimă dacă este posibil.

Modelele „clasice” ale evoluției sociale, mergînd pe opțiunea pentru un determinism strict, nu acordau factorului „cunoaștere” un rol cit de cit important în procesul evoluției sociale. Eroarea umană nu putea fi exclusă. Ea era acceptată ca posibilă dar cu un rol cu totul marginal. Factorul cunoaștere era considerat că poate doar să *întîrzie* sau să *acelereze* procesul evolutiv, privit, însă, ca inevitabil în logica sa implacabilă. Factorul cunoaștere era considerat responsabil doar de precizarea că „mai devreme sau mai tîrziu” ceea ce este necesar are să se împlinească.

Perspectiva considerării evoluției sociale de pe pozițiile teoriilor actuale ale deciziei reconsideră rolul cunoașterii în evoluție. Ea devine un factor responsabil într-o măsură suficient de ridicată de calea concretă pe care procesul evolutiv o ia. Dacă limitele de cunoaștere au împiedicat omenirea să evolueze pe linia care ar fi putut fi cea mai bună posibilă, există însă temelii solide a spera că acumularea de cunoaștere o va ajuta, în viitor, să o facă.

În acest proces, factorul cognitiv, pentru a fi eficient, trebuie să fie însoțit și facilitat de factori social-structurali. Organizarea *societății*, prin însăși natura sa, favorizează un *nou tip de soluționare* a problemelor sociale.

În primul rînd, ea promovează mecanisme conștiente de decizie în problemele mari ale dezvoltării sociale — elaborarea de complexe programe de dezvoltare socială — făcînd posibil, în acest sens, considerarea nu numai a efectelor de scurt termen, dar și a celor de lung termen.

În al doilea rînd, orientarea socialistă a dezvoltării sociale accentuează interesele generale drept cadru fundamental de referință pentru evaluarea căilor de evoluție.

RAȚIUNE ȘI INTELECT

DE

CLARA DAN

Autori de renume care au încercat exegeze despre dialectică (cum sînt Mircea Florian, Benedetto Croce, N. Georgescu-Roegen, Mario

Bunge ș.a.) s-au lovit inevitabil de una și aceeași problemă majoră, primordială: *dialectica nu este un sistem formulat precis* (bine